

שבת חנוכה פ' וישב

דרוש א'

"ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחהו" (בראשית מ' כ"ג).

במדרש¹ הה"ד² "אשרי הגבר אשר שם ד' מבטחו". בשביל שאמר יוסף לשר המשקים כי אם זכרתני והזכרתני נתוספו לו ב' שנים ע"כ. ובמדרש איתא³ "הדודאים נתנו ריח" זה ראובן, שבשעה שהציל את יוסף נתנו ריח, "ועל פתחנו כל מגדים" זה נר חנוכה שמניחין על הפתח.

ובש"ס שבת⁴ א"ר תנחום ממשמע שנאמר "והבור ריק" איני יודע שאין בו מים ולמה כתיב "אין בו מים". אלא מים אין בו אבל נחשים ועקרבים יש בו. ועוד א"ר תנחום נר חנוכה שהניחו למעלה מעשרים אמה פסולה ע"כ. וקשה הסמיכות חדא לאידך. ועוד דאי נחשים ועקרבים יש בו, שוב אין כאן הצלה כלל.

ועוד שם איתא⁵ מעשה באחד שמתה אשתו ונשאר ילד יונק ולא היתה לאביו פרנסת הנקה, ונעשה נס ונפתחו לו דדים להניק בנו. אית מ"ד כמה גדול אדם זה שנשתנו לו סדרי בראשית ואית מ"ד כמה גרוע אדם זה שנשתנו לו סדרי בראשית.

הנה הקב"ה ברא שמים וארץ וכל צבאם, וחוק וזמן נתן להם שלא ישנו את תפקידם. ולפעמים אם הקב"ה משדד הטבע לאיזה אדם, סבר חד מ"ד דבשביל דאדם זה גרוע הוא ואינו כדאי לקבל הטוב בדרך הטבע והקב"ה רוצה עכ"פ להטיב לו, הוא משדד הטבע שיתגלה כבוד שמים ואז אין קיטרוג שאינו כדאי לקבל טובה כיון דהתכלית היא כבוד שמים, נמצא 'כמה גרוע אדם זה'. וחד מ"ד סבר דאם הקב"ה רוצה לפרסם כבוד שמים מגלגל הזכות ע"י זכאי דנפיש זכויותיו ומשדד לו הטבע, נמצא 'כמה גדול אדם זה'.

והרמב"ן כתב⁶ דהדודאים יש בהם סגולה להריון, וכשעמדה לאה מלדת הביא לה ראובן דודאים. ולמ"ד כמה גדול אדם זה המלומד בנסים, היתה הבאת הדודאים זלזול בכבודה דלא נפיש זכותה שתתעבר דרך נס - אלא צריכה סגולת הטבע להתעבר ע"י דודאים.

ובשעה שאמר להשליך את יוסף לתוך בור מלא נחשים נתבררה שיטתו דסבר כמ"ד כמה גרוע אדם זה, לכך הגם דלא נפיש זכותא דיוסף להנצל ממיתה בדרך הטבע, מידי אחיו, עכ"פ יצילוהו הקב"ה מהנחשים בדרך נס בשביל לפרסם כבוד שמים.

ולפי"ז דראובן סבר 'כמה גרוע אדם זה' שפיר עשה בהבאת הדודאים דהחשיב את אמו לאשה גדולה. ויובן השתא "הדודאים נתנו ריח" בשעה שהציל את יוסף.

וענין נס חנוכה היה שידוד הטבע - רבים ביד מעטים וגבורים ביד חלשים. ואמרינן 'ולך עשית שם גדול וקדוש בעולמך', ר"ל תכלית הנס היתה שם גדול וקדוש שלך. 'ולעמך ישראל עשית תשועה גדולה כהיום הזה' ר"ל בכל שנה ושנה מעוררין אנו באמירת הלל והודאה, שיעשה לנו כהיום הזה נסים כמו בימי מתתיהו. כמו מה שמובא בש"ס ברכות⁷ על המאחר את זמן ק"ש 'הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה'. ואמר הה"צ מרוזין ז"ל הרי אנו רואין בפ' יתרו כשקורין עשרת הדברות מתעורר זמן מתן תורה, ובפ' בשלח מתעורר נס קריעת ים-סוף, הכי נמי הקורא ק"ש שלא בזמנה מעורר בקריאה את הזמן כאילו עכשיו הוא הזמן ודפח"ח.

ויובן בזה "ועל פתחינו כל מגדים" זה נס חנוכה. מרמז לנו דאפילו אין בנו שום זכות לא נאמר נואש אלא נצפה לישועה - דהקב"ה יעשה נסים לפרסם כבוד שמים, וכמ"ד 'כמה גרוע אדם זה'.

ונבין סמיכת המאמרים דר' תנחום, דשמעינן מראובן שהציל את יוסף במה שהשליכו לבור מלא נחשים, דסברינן כמ"ד 'כמה גרוע אדם זה' ותכלית הנסים היא לפרסם כבוד שמים, לכן נר חנוכה שהניחה למעלה

מעשרים אמה דליכא פרסום פסולה.

ויוסף סבר כמ"ד 'כמה גדול אדם זה' ולא החשיב עצמו לגדול לכן עשה בדרך הטבע ואמר לשר המשקים "כי אם זכרתני", והוסיפו לו ב' שנים לרמז שהתולה בזכות עצמו, כיוסף דסבר דעכ"פ יזכה מצד עצמו בדרך הטבע, תולין לו בזכות אחרים "ולא זכר שר המשקים את יוסף", ובחלום פרעה ופתרונו נעשה לו נס בזכות אחרים לפרסם כבוד שמים.

ועל זה נאמר "אשרי הגבר אשר יבטח בד'" ובאיזה אופן יהיה בטחונו אם לא נפיש זכותיה? הדר מפרש "והיה ד' מבטחו" דהקב"ה יעשה למענו נס לפרסם כבוד שמים.

אוצר החכמה

הדפסה ברזולוצית מסך - להדפסה איכותית הדפס ישירות מן התכנה
רגלי מבשר ראט, משולם בן שמעון עמוד מס': 57 הודפס ע"י אוצר החכמה

דרוש ב'

"ויהי מקץ שנתיים ימים" (בראשית מ"א א').

בתנחומא⁸ ילמדנו רבינו הרואה גשמים מה מברך. כך שנו רבותינו מברך הטוב והמטיב ע"כ. ובמדרש⁹ הה"ד¹⁰ "אשרי הגבר אשר שם ד' מבטחו ולא פנה אל רהבים" זה יוסף שלא פנה אל רהבים. ובשביל שאמר "כי אם זכרתני וגו' והזכרתני" הוסיפו לו ב' שנים ע"כ. והסתירה בדברי המדרש בין הרישא לסיפא גלויה לעין.

ובפסיקתא¹¹ גבי המזבח של אליהו בהר הכרמל, שהוקם מי"ב אבנים כנגד י"ב שבטים, הסמין שאלה: ר"ח טבת שחל בשבת, מאי להזכיר דחנוכה במוספין ע"כ. ומה ענין שאלה זו למזבח של אליהו.

ובש"ס שבת¹² א"ר תנחום ממשמע שנאמר "והבור ריק" איני יודע שאין בו מים ולמה נאמר "אין בו מים", אלא מים אין בו אבל נחשים ועקרבים יש בו. ועוד א"ר תנחום נר חנוכה שהניחה למעלה מעשרים אמה פסולה, כסוכה וכמבוי. וצריך להבין סמיכות מאמרים הללו חדא לאידך.

ובש"ס עירובין איתא¹³ מאי שנא סוכה דתנא 'פסולה' ומ"ש מבוי דתנא תקנתא 'מעט', סוכה דאורייתא תני 'פסולה', מבוי דרבנן תני תקנתא. והקשו בתוס'¹⁴ הא נר חנוכה דרבנן ותנא פסולה, ותירצו דעכ"פ צריך לכבותה ולהניחה למטה ולהדליקה שנית. דאפילו למ"ד 'הנחה עושה מצוה' אינו יוצא בהדלקה ראשונה, לכן אי אפשר למיתני תקנתא ע"כ. אבל לשיטת בעל הלכות גדולות¹⁵ דנר חנוכה דאורייתא, סרה לגמרי קושית התוס' וסברתו היא דאמרינן ק"ו מפסח שהיה הצלה משעבוד הגוף לחוד, ונצטוו בו כמה מצוות לזכר הנס, חנוכה שהיתה הצלתו מהעברה על דת, כ"ש דבעינן זכרון.

אלא ¹²³⁴⁵⁶⁷דהחולקים עליו אומרים דקל וחומר פריכא הוא, דדוקא כשהקב"ה משנה את הטבע והחוק של הבריאה, דנבראה באופן שתהא בחירה חפשית לכל אחד, (כגון: במצרים הרס הקב"ה חק הבחירה, והכריח את פרעה לשלח את ישראל קודם תשלום ד' מאות שנה, ולומר להם הרי אתם ברשותכם ובני חורין) אז עבדינן זכר לנס. דהלא תכלית כל הבריאה היא לטובת הנבראים, דהנשמה בעולם העליון היה לה תענוג מעורב בעצב, מצד 'דמאן דאכיל דלאו דיליה בהית לאסתכולי באפי' ¹⁶, וברדתה לעוה"ז שיש לה בו בחירה חפשית ובוחרת בטוב - אז "יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך" ¹⁷. ובשעה שהעולם כמנהגו נוהג אז הבחירה עומדת על קו השוה, אבל בשעה שהקב"ה משדד הטבע ומפרסם יכולתו אין בחירה חפשית.

משא"כ נס חנוכה, הלא היוונים בקשו להכריח אותנו להפר את הדת ¹²³⁴⁵⁶⁷ושלא תהא לנו בחירה חפשית, ממילא הדין נותן לקחת מהם נקם מדה כנגד מדה לנצחם ולהכריחם נגד בחירתם, ובפרט דהחשמונאים לא הכריחו את היוונים להתיידין אלא הרגו אותם, ושפיר כתבו התוס' דחנוכה מדרבנן.

ובהנך דוגמאות דר' תנחום 'פסולה כסוכה וכמבוי' יש לשאול לאיזה צורך הביאן, ועכ"פ בחד מינהון הוה סגי. ואפשר להסביר דדמי למבוי בזה שהוא מדרבנן, והא דלא תני תקנתא משום דדמי גם לסוכה, דצריך לכבותה ולהניחה למטה ולהדליקה שנית.

עוד יש להבין לפי דרשת ר' תנחום 'נחשים ועקרבים יש בו', א"כ מהי ההצלה שכתבה התורה "ויצילהו מידם". ומתרצים המפרשים ¹⁸ דלהכי אמר "וידינו אל תהי בו" כי אנחנו בעלי בחירה, אבל הנחשים אינם בעלי בחירה. וכונת דבריהם כך היא - דהא יכול ראובן באופן מלחמה להכריח את אחיו נגד רצונם ולהציל את יוסף בסיוע של הקב"ה איש מלחמה, אלא דנס מפורסם יקלקל את תכלית הבריאה בבחירה חפשית, לכן בחר יותר להצילו בבור נחשים, וכשהקב"ה יסתום את פיהם מלנגוע ביוסף, יהא נס נסתר ותשאר הבחירה על קו השוה.

ועפי"ז מתבאר דשפיר הסמיך ר' תנחום הצלת יוסף לנס חנוכה, דכיון דקי"ל שנה חנוכה מדרבנן, כמבוי, דמצד הדין נצחו החשמונאים את היוונים שבקשו לקלקל חק הבחירה להכריח אותנו להפר את הדת, כמו כן העדיף ראובן יותר את הצלת יוסף בבור נחשים, מלהכריח את אחיו נגד בחירתם ע"י נסים מפורסמים.

ובפתרון של יוסף לשר המשקים, לא מובנת לכאור' הלשון "כי אם זכרתני" וכי תלוי פתרונו בתנאי שיזכירו לפני פרעה, אלא שבחלומו של שר המשקים הבין יוסף שהוא סיבה לצמיחת ישועתו, דבאמת חטאת שר המשקים, שנמצא זבוב בכוס, אינו כדאי בשבילה לתת אותו לבית אסורים, רק נסבב כן מהקב"ה להצלת יוסף. וזה "כי אם זכרתני" בשביל זה ישבת עמי בבית אסורים, וברור גם ההמשך "ונתת הכוס על כף פרעה כמשפט הראשון", ר"ל אפילו אם יקרה לך כמשפט הראשון שיפול זבוב בכוסו, לא יתן אותך בבית אסורים כי העונש שלך היה רק סבה שתזכירני לפני פרעה.

אלא דעכ"פ לגלות רז זה לשר המשקים לא היה כהוגן דבזה מניע לשון המשקולת של בחירה מהקו השווה, לכן הוסיפו לו ב' שנים. וכיון בזה המדרש "אשרי הגבר" זה יוסף, ובשביל שאמר "כי אם זכרתני" וגילה נסתרות הוסיפו לו ב' שנים.

ובש"ס תענית איתא¹⁹ ר' יוסי עניש לבריה שהוציא תאנים קודם הזמן בדרך נס ואמר לו: הטרחת לקונך להוציא פירות שלא בזמן ותמות שלא בזמן ע"כ. וקשה וכי זו טרחא כלפי שמיא טפי להוציאן שלא בזמן?! הלא כתיב²⁰ "מאת ד' היתה זאת היא נפלאת בעינינו" ומפרש ב'בינה לעתים²¹ דאצל הקב"ה כל נס - הויה פשוטה היא, רק בעינינו היא נפלאת כשיוצא מהמרוץ הטבעי.

אלא דמצינו אצל אברהם אע"ה במלחמת המלכים שלקח עמו שי"ח אנשים, וודאי ידע דבדרך הטבע יאבדו הוא ואנשיו כרגע מהמלכים וחילים. אלא שם בטחוננו בד', וכדי למעט הנס לקח שי"ח אנשים שהיו לו מן המוכן.

וביעקב אע"ה כשבא לישון בבית א-ל, מצינו במדרש²² שאמר: כשיתחברו י"ב האבנים לאבן אחת אז אדע שלא יהא פסול בזרעי. ולמה לא עשה כאברהם למעט בנסים. ולפי מה שאמרנו דלמעט בנסים עדיף למען תהא בחירה חפשית יתיישב שפיר. אברהם במלחמת המלכים - דהנצחון יהא פירסום גדול, העדיף למעט בנסים. אבל יעקב אמר כן לסימנא בעלמא בינו לבין עצמו ושפיר דמי.

אוצר החכמה

ובנו של ר' יוסי הוציא התאנים בדרך נס בפומבי לפני פועליו, וקלקל בזה הבחירה מהקו השוה, לכן העניש אותו אביו ואמר לו 'הטרחת את קונך'.

אוצר החכמה

והנה אליהו בנה מזבח מי"ב אבנים להזכיר זכותא דיעקב שנעשה לו נס מן י"ב אבנים אבן אחת, ולמה עשה יעקב כן משום שלא היה בפירסום. ולפי"ז בנס חנוכה דהחשמאנאים נצחו מצד הדין וחנוכה אינו אלא רק מדרבנן, יש לשאול אם מזכירין הנס במוספין שהוא מדאורייתא. וזוהי שאלת הפסיקתא אצל בנין מזבח דאליהו, אם מזכירין נס חנוכה במוסף של ר"ח טבת שחל בשבת.

וזה שהקב"ה מנהיג את העולם בדרך הטבע, "ונתתי מטר ארצכם בעיתו"²³ להוציא לחם מן הארץ, הוא למעט בנסים בכדי שהבחירה תהא חפשית, זה הוא לטובת הנשמות שיהיה להם תענוג דרך תשלומין. לכן מברכין על הגשמים 'הטוב והמטיב' בעוה"ז ובעוה"ב.

ושפיר הסמיק בתנחומא את השאלה דברכת גשמים לכתוב "ויהי מקץ שנתיים ימים" דבשביל "כי אם זכרתני" הוסיפו לו ב' שנים, דצריכין בחירה חפשית, ומה"ט גופא מברכין הטוב והמטיב.

דרוש ג'

"והבור ריק אין בו מים" (בראשית ל"ז כ"ד).

בש"ס שבת איתא²⁴ א"ר תנחום ממשמע שנאמר "והבור ריק" איני יודע שאין בו מים ולמה נאמר "אין בו מים", מים אין בו אבל נחשים ועקרבים יש בו. ועוד א"ר תנחום נר חנוכה שהניחה למעלה מעשרים אמה פסולה כסוכה וכמבוי ע"כ.

ונבוא לבאר סמיכות המאמרים דר' תנחום. דהבית יוסף הקשה²⁵ דהנס שהיה בפך השמן אינו אלא ז' ימים. ותירץ דביום הראשון נשאר מעט בדרך נס, ובו חלה ברכה - שהדליקו בו עוד ז' ימים. א"נ דחלקו את השמן בתחלה לשמנה חלקים.

הנפקא מינה בין הנך ב' תירוצים אפשר לומר ע"פ המחלוקת בש"ס התם אי 'הנחה עושה מצוה' או 'הדלקה עושה מצוה'. דלמ"ד 'הנחה עושה מצוה' בהכרח היו נותנין כל השמן בפעם הראשונה כשיעור הדלקה מעת לעת. ולמ"ד 'הדלקה עושה מצוה' יכלו לחלק את השמן לשמנה חלקים.

ולגבי איסורין קי"ל - חצי שיעור אסור מן התורה, אבל במצות קום עשה אי מברכין על חצי זית מצה? אפשר לצדד לכאן ולכאן²⁶. והרמב"ם כתב²⁷ דהא דהבדיל משה ג' ערי מקלט בעבר הירדן, הגם דלא קלטו עדיין עד שהבדיל יהושע אותן שבארץ, עכ"ז אמר: הואיל ובאה מצוה לידי אקיימנה. ומוכח דחלק מן המצוה נמי הוא מצוה. ולפי"ז ילפינן מערי מקלט דלמ"ד 'הדלקה עושה מצוה' יכלו לחלק השמן לשמנה חלקים, כיון דחלק מהמצוה נמי הוא מצוה. אבל יש לדחות דמטעם אחר הבדיל משה אותן שבעבר הירדן כדאיתא בש"ס מכות²⁸ ראובן התחיל בהצלה תחילה שאמר "אל תשפכו דם"²⁹ לכן התחילו ערי מקלט בחלקו.

ובריש עירובין³⁰ הקשו התוס' על הא דאמר הש"ס 'סוכה דאורייתא תנא פסולה מבוי דרבנן תנא תקנתא' הלא חנוכה דרבנן ותנא פסולה. ותירצו דהדלקה עושה מצוה. ואפילו למ"ד 'הנחה עושה מצוה' עכ"פ צריך לכבותה ולהניחה למטה ולהדליקה, ולכך תנא 'פסולה'.

לכך הסמיך ר' תנחום המאמרים. 'נר חנוכה שהניחה למעלה מעשרים פסולה' ולא תיקשי דבדרבנן צריך למיתני תקנתא, דאי אפשר בתקנתא ד'הדלקה עושה מצוה' ונתחלק השמן לשמנה חלקים, דחלק מהמצוה נמי הוי מצוה כדילפינן מערי מקלט שהבדיל משה. וכי תימא דמשה הבדיל משום דראובן התחיל בהצלה, והלא כתיב "אין בו מים" אבל נחשים ועקרבים יש בו - ולא היתה הצלה גמורה. אלא ודאי דמשום דחלק מהמצוה נמי הוי מצוה הבדילם משה.

ושני התירוצים בבית יוסף תלויים בשני הטעמים דערי מקלט שבעבר הירדן.

1) ב"ר פרשה פ"ט אות ג'. 2) תהלים מ' ה'. 3) ילקוט ראובני ויצא. 4) כ"ב ע"א. 5) שבת נ"ג ע"ב. 6) ברא' ל' י"ד. 7) ט' ע"ב. 8) מקץ אות א'. 9) בר"ר פרשה פ"ט אות ג'. 10) תהלים מ' ה'. 11) פסיקתא רבתי דרב כהנא "ויקח אליהו" פרשה ד' אות א'. 12) כ"ב ע"א. 13) ב' ע"א. 14) שם ד"ה סכה. 15) הו"ד בשהמ"צ לרמב"ם שרש א'. 16) ירושלמי ערלה א' ג'. 17) תהלים קכ"ח ב'. 18) 'אור החיים' הקדוש. 19) כ"ד ע"א. 20) תהלים קי"ח כ"ג. 21) תחילת הדרוש ליום ז' של פסח (לר' עזריה פיג'ז בעל ה'גידולי תרומה'). 22) ב"ר ס"ח י"א. 23) דברים י"א י"ד. 24) כ"ב ע"א. 25) או"ח סי' תר"ע. 26) עי' מל"מ הל' חמץ א' ז'. 27) הל' רוצח ח' ג'. 28) י' ע"א. 29) ברא' ל"ז כ"ב. 30) ב' ע"א ד"ה סוכה.